

KAREL IV. (1316 – 1378)

- nástup na trůn 1346
- král a císař Sv. říše římské
- prosazoval Bohemocentrismus – Čechy budou centrem Sv. říše římské, z Prahy hl. město říše, prosazuje češtinu jako jeden z hlavních říšských jazyků
- podněcoval rozvoj literatury
VITA CAROLI (Život Karlův) – životopis Karla IV., psán latinsky
MAJESTAS KAROLINA (Codex Carolinus) – návrh zemského zákoníku připravený na pokyn Karla IV. v letech 1350–1351

J. A. KOMENSKÝ (1592 – 1670)

- doznívání humanistická tradice, ale byl rovněž spisovatelem barokním
- **poslední biskup jednoty bratrské**
- **tvůrce pedagogického systému** - jednota vzájemných vztahů cíle, obsahu, prostředků a podmínek výchovy
- **autor světově proslulých učebnic latiny**
- **vychovávání a vzdělávání mají být všichni lidé bez jakéhokoliv rozdílu** - vypracoval promyšlený systém prostředků (organizace školního roku, týdne a dne, rozvrh hodin, hromadné vyučování, didaktické a výchovné zásady a metody, školská soustava)

životopisná data:

- narodil se pravděpodobně v Nivnici na Moravě v českobratrské rodině, vzdělával se na bratrských školách ve Strážnici a Přerově. Jednota bratrská jej poslala na vysokou školu do německého Herbornu. Poslední rok studia strávil na universitě v Heidelbergu. Po návratu, roku 1614, učil v Přerově, později ve Fulneku, kde působil jako bratrský kněz
- **na studiích poznal neutěšený stav české vědy a usiloval o vytvoření programu jejího rozvoje**
- **roku 1621 narychlo uprchl před španělskými vojáky**, ztratil ale přitom část svých rukopisů
- za moru mu zemřela jeho žena i děti
- Komenský se pak **skrýval u různých českobratrských přátel ve východních Čechách**, naposledy v Bílé Třemešné v Podkrkonoší
- **vlast opustil v roce 1628** po vydání Obnoveného zřízení zemského
- **usadil se v polském Lešně**
- jeho pobyt přerušilo pozvání do **Anglie**
- do **Švédska i do Uher** byl pozván, aby vytvořil nové učebnice a reformoval školství
- po opětovném návratu do Lešna mu zemřela druhá žena. Zde také při požáru (1658) za švédsko-polské války ztratil velkou část majetku a většinu rukopisů, mezi nimi i nenahraditelný **Poklad jazyka českého** – thesaurus

- Polsko se stalo katolickou zemí, a proto Komenský využil pozvání bohatého holandského kupce a v roce 1656 odjel do **Amsterdamu**. Magistrát mu udělil čestnou profesuru na vyšším gymnáziu. Zde také zemřel. Je pochován v **Naardenu**.
- před odchodem z vlasti převažovaly *spisy náboženské a filosofické*, v nichž se snažil nalézt cestu z krize člověka a soudobé společnosti

tvorba:

- **Listové do nebe** – spisek, v němž se zamýšlí nad situací chudých, kritizuje současné problémy, ale řeší je smírně. Obsah tvoří 5 fiktivních dopisů chudých ke Kristu - stěžují si na bohaté. Kristus je utěšuje a kárá bohaté, všechny nabádá, aby zůstali poslušni božích zákonů. Výrazně ovlivněno myšlenkami Jednoty bratrské.
- **Truchlivý** – alegoricky spis, zamýšlí se nad rozporem rozumu a náboženského citu. Napsal je po smrti své první ženy a dětí.
- **Mapa Moravy** – až do počátku 18. stol. poskytovala nejspolehlivější kartografické údaje o této části českého státu
- **Labyrint světa a ráj srdce** – rozsáhlá alegorická skladba zobrazující autorovu pouť světem vykresleným jako město.

V první části podrobil celou tehdejší společnost ostré kritice.

V druhé části nachází poutník v zoufalství nad stavem lidstva záchranu v návratu do vlastního nitra, tj. k samotě a k náboženskému rozjímání, k čemuž jej vyzval Bůh. Poutník (autor) si jde prohlédnout svět, aby si zvolil vhodné zaměstnání. Na cestě městem (světem) jej doprovází Vševěd Všudybud (symbol lidské zvědavosti). Ke Všudybudovi se připojí druhý průvodce, Mámení (symbol klamu). Nasazuje mu růžové brýle mámení, které zkreslují pohled na svět. Poutník se však nenechá zmást. Město se hemží lidmi. Lidé na sobě mají masky, vyměňují si je, dělají spoustu zbytečných věcí. Ovládá je touha po snadném zisku, společenském postavení a bezstarostném životě. V zoufalství nad ubohým stavem společnosti chce poutník prchnout ze světa, na výzvu boží se uzavírá v ráji svého srdce.

- **Kšaft umírající matky jednoty bratrské**
  - formou závěti se snažil posílit ostatní příslušníky jednoty bratrské, která je odsouzena k zániku
  - vyjádřil přesvědčení, že jednota bratrská splnila svou historickou úlohu a že její odkaz je dědictvím pro celý národ
- **Poklad (Thesaurus) jazyka českého**
  - podrobný slovník všech českých slov
  - měla být vysvětlena i gramatika
  - chtěl zachytit i nespisovná, nářeční a přejatá slova
  - materiál sbíral celý život
  - většina slovníku shořela v Lešně

- ***O poezii české*** (asi brzy po 1620) – výhody časomíry
- ***Moudrost starých Čechů za zrcadlo vystavená potomkům***
- sbírka přísloví a pořekadel
- ***Přemýšlování o dokonalosti křesťanské*** (1622)
- ***Via lucis*** (Cesta světla) 1661 vydán, ale zpracován už ve 40. letech
- zabývá se zde pansofií (vševědou)
- pokud zmizí nevědomost, ustanou války
- aby došlo k nápravě lidstva, vládnout by měl sbor mudrců
- pro lepší dorozumění mezi národy je třeba zavést novou řeč, které by všichni rozuměli - latina je podle něj příliš těžká

pedagogika:

- Navrzení krátké o obnovení škol v království českém (1632)
- Didactica, to jest Umění umělého vyučování (1632)
- Didactica magna (1657)
- Informatorium školy mateřské (cca 1630) – soustava výchovy pro předškolní dobu, dokonce i během těhotenství
- Janua linguarum reserata (Dveře jazykům otevřené) (1631)
- Orbis sensualium pictus (1658)
- Schola ludus (Škola na jevišti - 1654)
- Praecognita pansophica – nástin pansofie (cca 1634 – 1637)

GRAMATIKY

- v barokním období byla věnována **velká teoretická pozornost jazyku**
- zvýšená péče o jazyk byla vyvolána počínající regresí češtiny
- vznikla řada gramatik, praktických poučení o jazyce a dva slovníky
- a) **Jan Drachovský: Grammatica Boemica in quinque libros divisa...** (1660)
- určena pro jezuitské školy
- vystihuje dobový stav jazyka, a to mluveného i psaného

- v deklinačních a konjugačních paradigmatech uvádí dublety, přičemž hovorové podoby jsou často na prvním místě (např. infinitiv *-t/-ti*).

b) **Jiří Konstanc: Lima linguae Bohemicae (1667)**

- kniha napsaná česko-latinsky usilovala o nápravu dobového psaného i mluveného úzu ve smyslu vysokého stylu

- obsahovala mj. velmi podrobné poučení o samohláskové kvantitě

c) **Václav Matěj Štejer (Štajer): Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti (1668)**

- poučení o praktických otázkách jazykové správnosti, především pravopisu, napsané česky formou žákovských otázek a učitelových odpovědí

- odtud přezdívka díla - **Žáček**

- základem normy je úzus Bible kralické - uznává její vysoké kvality, ale zároveň reflektuje i nejmarkantnější dobové tendence (adjektivní koncovky *dobrej, dobrýho, ou – ouřad*, psáno *auřad*, důsledné dlužení v imperativním zakončení –*pamatúj*, psáno *pamatuj*, 3.os.pl. *hledějí...*)

d) **Václav Jan Rosa: Čechořečnost seu Grammatica linguae bohemicae (asi 1620-1689)**

- vydána tiskem v r. 1672

- svým obsahem a teoretickým východiskem neodpovídá špatné pověsti, která ji později provázela

- nedůvěra k ní byla vzbuzena nevydařeným pokusem o počestění odborné gramatické terminologie. České termíny jsou v podstatě kalky termínů latinských, jež většinou ignorovaly slovtvorné zákonitosti češtiny. *Orthographia – dobropisebnost*

- má 4 části: **1) Ortografii, 2) Etymologii, 3) Syntax, 4) Prozódii**

- podává spolehlivé svědectví o vývoji spisovné normy od začátku 17. století

- podrobně a originálně je zpracováno sloveso - dělí je na imperfektiva, iterativa, frekventativa, perfekta. Jako první popsal tvoření vidových opozic pomocí prefixů a suffixů. V popisu slovesa znamená jeho dílo metodologický pokrok.

- dílo též obsahuje poučení o přechylování vlastních jmen a apelativ, o tvoření deminutiv a jmen mláďat, o stupňování adjektiv

- v oblasti slovtvorby jsou cenné postřehy o distribuci formantů, ale na druhé straně tvoří slova bez ohledu na slovtvorné zákonitosti češtiny - chtěl totiž těmito umělými neologismy doplňovat domnělé mezery české gramatiky (v oblasti termínů) a slovní zásoby vůbec: *ironie – usmívka, usmívalka, usmivatelka; epigram – šprýmopis...* - vedle úspěšných, dodnes užívaných výtvorů (*casus – pád, akcent – přízvuk*)

- prosazoval slovtvorné typy objektivně neexistující: známý je jeho sufix –*osta* k tvoření jmen osob (*učenosta, měšťanosta*)

- zejména v oddílu o prozódii se objevila řada odborných termínů vytvořených v nesouladu s objektivními slovotvornými zákonitostmi
- tato část zdiskreditovala gramatiku v očích obrozenců
- doplňkem k prozódii jsou ukázky časoměrné poezie
- **barokní purismus** byl obranným reflexem na pocit ohrožení češtiny
- gramatika podává cenné a důležité svědectví o vývoji spisovného jazyka v barokním období a znamenala (i přes své nedostatky) významný přínos
- z ní pak vycházely gramatiky další

e) **Václav Jandyt: Grammatica linguae boemice (1704)**

- nepřinesla nic nového, ale byla patrně ve své době oblíbená, jak svědčí její četná vydání

f) K nejlepším gramatikám té doby patří **Grammatica Slavico-Bohemica Pavla Doležala** (1746)

- Doležal zachovává základní schéma gramatiky Rosovy, zpracovává je však samostatně
- soustavněji pojednává o slovotvorbě, je tu patrný vliv Rosův
- od Rosy přejímá mnohé neústrojně terminologické neologismy a rozmnožuje je ve stejném duchu o další
- zavedl významné novum do popisu sloves, a to řazení do šesti tříd podle kmene infinitivního. V paradigmatech přihlíží i k té variantě češtiny, jíž se užívalo jako kulturního jazyka na Slovensku (např. dat.pl. *zubum/ zubom*; Doležal byl Slovák rodem ze Skalice). Také upozorňuje na „výslovnostní rozdíly“ na Slovensku, dvojí *l*, nedostatek *ř* (ale byl zastáncem jednotného spisovného jazyka)

g) Další teoretické práce jsou zasaženy purismem: **Jan Václav Pohl: Grammatica linguae bohemicae oder Die böhmische Sprachkunst** (1756)

- odráží pokračující regresi češtiny
- pojednává o pravopisu (jsou tam bystré postřehy, které však nebyly - pro nesouhlas s celkovým rázem díla - přijaty), o morfologii, syntaxi a samohláskové kvantitě
- je doplněna věcně řazeným slovníčkem obsahujícím řadu puristických neologismů a dále souborem dialogů na různá témata
- jeho neologismy jsou známé, např. *bodoň* 'bajonet', *vlasoprach* 'puďr', *zbirot* 'verbování'. V dalších vydáních se puristické pojetí stupňuje.

h) **Maxmilián Šimek: Handbuch für einen Lehrer der böhmischen Literatur** (1785)

- příručka literární, ale obsahuje také pojednání o dějinách češtiny a o jazykové správnosti

- v paradigmatech uvádí tvary běžné v nižším stylu, ale často hyperkorektně restituuje i tvary neexistující
- od dobového purismu je oproštěna
- tvoří mezičlánek mezi barokem a obrozením (vyslovuje už obrozené ideje)

SLOVNÍKY

a) Slovník češtiny plánoval sestavit J. A. Komenský

- materiál k němu sbíral po 40 let, ale nehotové dílo bylo zničeno r. 1656 při požáru Lešna
- část tohoto materiálu se patrně dostala do rukou Rosovi. Ten totiž dal svému slovníku stejný název: **Thesaurus linguae bohemicae** (Poklad českého jazyka), a nadto se v něm objevují i moravismy a přísloví, která nacházíme i v Komenského díle Moudrost starých Čechů (to tehdy Rosa znát nemohl, neboť do Čech přišlo až v 19. stol.)
- Rosův slovník zůstal v rkp., dnes se postupně zpracovává
- materiál slovníku představuje jednak dobový úzus, jednak vychází ze starší literatury, ale vedle toho obsahuje řadu Rosových puristických neologismů, a to i jako náhrady zcela běžných slov: *samotov – klášter*. Za tímto účelem zavádí umělé slovtvorné typy, např. typ *-nosta (armádonosta)*.

b) Tříjazyčný slovník **Dictionarium von dreien Sprachen** Kašpara Vusína

- vychází poprvé v r. 1700
- skládá se ze dvou částí: německo-latinsko-české a česko-německo-latinské
- spolehlivý průřez dobovou slovní zásobou
- nevyhýbá se slovům cizího původu, neologismy jsou nepočtené a většinou respektují slovtvorné zákonitosti češtiny
- materiálově je závislý na Nomenclatoru quadrilinguis D. A. z Veleslavína.